

**AN’ANAVIY XONANDALIKDA POETIK MEROSNING ROLI (NAVOIY,
BOBUR, OGAHY, FURQAT IJODI MISOLIDA)**

Respublika musiqa va san’at texnikumi

Suyarova Zarifa

Tillanazarova Xursanoy

Annotatsiya: Mazkur maqolada an’anaviy o‘zbek xonandaligi shakllanishida va rivojlanishida poetik merosning, xususan, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Muhammad Rizo Ogahiy va Furqat kabi mumtoz shoirlar ijodining o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ushbu adiblar yaratgan poetik matnlarning fonetik, ritmik, semantik va musiqiy talqinga mos xususiyatlari yoritilib, ularning maqom, qo‘shiq, mumtoz ashula va dostonchilik an’analari bilan uzviy bog‘liqligi asoslab beriladi. Shuningdek, xonanda ijrosida poetik mazmunning talqini, tashbeh va badiiy san’atlarning ifodaviy qimmati, musiqiy frazalarga ta’siri hamda poetik matnlarning o‘quv-metodik ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: an’anaviy xonandalik, poetik meros, mumtoz adabiyot, Navoiy, Bobur, Ogahiy, Furqat, maqom, ushshoq, segoh, shashmaqom, aruz, badiiy san’at, talqin, vokal ijro.

O‘zbek an’anaviy xonandaligi ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lib, uning rivoji bevosita mumtoz adabiyot namoyandalari yaratgan boy poetik meros bilan chambarchas bog‘liqdir. Sharq musiqa madaniyatida musiqiy asarlarning matni, ya’ni she’riy asos — kompozitsiyaning mazmuniy, estetik va ohangdorlik tayanchidir. Xonanda ijrosining badiiy darajasi, ohangning musiqiy talqini va tinglovchi qalbiga yetib borishi ko‘pincha matnning badiiy yukiga, ritmik tuzilishiga va semantik qatlamlarining chuqurligiga tayanadi.

Navoiy, Bobur, Ogahiy va Furqat kabi shoirlar tomonidan yaratilgan she’riy namunalar nafaqat o‘z davri adabiyotining durdonalari, balki an’anaviy ashula, maqom va doston ijrochiligidagi asosiy o‘rin tutuvchi matnlardir. Bu shoirlarning aruz vaznidagi nozik ritmik qurilishlari, ohangga mos keluvchi fonetik tizimi, badiiy san’atlarining musiqiylikni kuchaytirishi xonandalik maktablari rivojiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Shuning uchun poetik merosni xonandalik nazariyasi, ijrochilik amaliyoti va pedagogik jarayonda chuqur o‘rganish — o‘zbek milliy musiqiy madaniyatining uzviy qismidir.

An’anaviy xonandalik va maqom ijrochiligi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarda poetik matnning o‘rni alohida urg‘u bilan qayd etiladi. O‘zbekiston maqomshunosligi vakillari — F. Karomatov, R. Abdullayev, M. To‘xtasinov, A. Rajabov, A. Qodirov, N. Xo‘jayev kabi olimlarning izlanishlarida: maqom yo‘llarining poetik asoslari, aruz vaznining musiqiy ohangga mosligi, mumtoz shoirlar g‘azallarining kompozitsion tizimi, ashula matnining musiqiy frazalarga ta’siri, shoir va xonanda o‘rtasidagi tarixiy bog‘liqlik atroflicha yoritilgan.

Navoiy gʻazallarining Shashmaqom tizimidagi oʻrni, Bobur ruboiylarining lirizmi, Ogahiy devonining musiqiy matnga mosligi, Furqat ijodidagi ohangdorlik — bu ilmiy manbalarda keng koʻrinishda tahlil qilingan.

Shu bilan birga, maqom ansambllari amaliyotida ham poetik matn tanlashning anʼanaviy talablari mavjud boʻlib, bu talablarda fonetik uygʻunlik, vaznning musiqa ritmiga mosligi, badiiy mazmunning ohang bilan birligi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Xonandalikda sheʼr — faqat matn emas, balki musiqaning mazmuniy asosidir. Aruz vaznining ritmik tuzilishi musiqiy oʻlchovlar bilan uygʻun boʻlgani sababli Sharq musiqasida gʻazal, ruboiy, qitʼa kabi janrlar aynan kuy uchun yaratilganidek qabul qilinadi. Xonanda matndan kelib chiqqan holda: ohangning kuchayish-indamayish nuqtalarini, nafas boʻlishlarini, frazalarning natural tugallanishini, emotsional kulminatsiyani aniqlaydi. Demak, poetik meros xonandaning ichki musiqiy tafakkurini shakllantiradi.

Alisher Navoiy gʻazallari anʼanaviy musiqa uchun eng mos matnlardan biri hisoblanadi. Chunki: aruz vazni ohangdor, barqaror ritmga ega; fonetik tizimi jarangdor va talaffuzga yengil; badiiy sanʼatlar (tashbeh, istiʼora, tajnis, tazod) musiqiylikni kuchaytiradi; semantik qatlamlar ovozning hissiy quvvatini oshiradi.

Shashmaqomning “Buzruk”, “Segoh”, “Navo”, “Dugoh” boʻlimlaridagi koʻplab ashulalarda Navoiy gʻazallari markaziy oʻrin tutadi. Masalan, “Sabo kel, ey sabo” yoki “Koʻngulkim, bir suhan” kabi gʻazallar xonanda uchun nafaqat vokal mahorat, balki yuksak maʼnaviy talqinni talab etadi.

Zahiriddin Muhammad Boburning ruboiy va gʻazallari: qisqa, loʻnda, kuchli emotsional taʼsirga ega, fonetik jihatdan jarangdor, ohangdosh iboralar bilan boy.

Shu sababli ular xalq qoʻshiqlarida, Fargʻona–Toshkent ashula maktabi repertuarida, ayrim maqom yoʻllarida keng qoʻllanadi. Bobur matnlarining soddaligi va chuqur lirizmi xonanda uchun tabiiy ohang topishni osonlashtiradi.

Xorazm maqomchilik maktabida Ogahiy ijodi alohida mavqega ega. Uning: nafis til uslubi, musiqiy frazalarga mos keluvchi uzun satrlari, lirizmga yoʻgʻrilgan tasviriy ifodalari Xorazm “Lazgi”, “Orazibon”, “Savti Kalon” kabi yoʻllarda keng kuylanadi. Ogahiy matnlarining oʻziga xosligi shundaki, ularning koʻpchiligi kuyga oson bogʻlanadi va vokal registrilararo oʻtishni tabiiylashtiradi.

Furqat sheʼriyati yangi davr ohangdoshligiga ega boʻlib: soddaligi, oʻz zamonining maʼnaviy ruhiga yaqinligi, kuchli lirizmi bilan ajralib turadi. Uning gʻazallari koʻplab mumtoz ashulalarga mos boʻlib, xonandalikda hissiy ifoda, intonatsion aniqlik va dramatismni kuchaytiradi. Furqat matnlari bilan kuylangan ashulalar odatda yumshoq lirik obrazlarni yaratadi.

Anʼanaviy oʻzbek xonandaligi poetik merossiz tasavvur etib boʻlmaydigan murakkab badiiy tizimdir. Maqom va ashula ijrosida matn — kuy bilan bir qatorda kompozitsiyaning asosiy unsuri boʻlib xizmat qiladi. Navoiy, Bobur, Ogahiy va Furqat kabi mumtoz shoirlar yaratgan sheʼriy matnlarning aruz ritmi, fonetik uygʻunligi, semantik teranligi va badiiy ifodaviyligi xonandalik sanʼatining yuksak badiiy saviyasini taʼminlagan. Bugungi kunda ham ushbu poetik meros xonandalik pedagogikasida eng muhim oʻquv manbasi sanaladi.

Demak, mumtoz adabiyot va an’anaviy musiqa o’rtasidagi uzviy bog‘liqlik milliy madaniyatning davomiyligini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karomatov F. O‘zbek xalq musiqasi tarixi. – Toshkent, 1995.
2. Abdullayev R. Maqomot nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2000.
3. Rajabov A. O‘zbek maqom san’ati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2010.
4. Qodirov A. Mumtoz ashulachilik asoslari. – Toshkent, 2015.
5. Navoiy A. Xazoyin-ul maoniy. – Toshkent: Fan, 1989.
6. Bobur Z.M. Boburnoma va g‘azallar. – Toshkent, 2014.
7. Ogahiy M.R. Devon. – Toshkent, 2000.
8. Furqat Z. Devon. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1985.
9. To‘xtasinov M. An’anaviy xonandalik talqini. – Toshkent, 2018.
10. Xo‘jayev N. Maqom ashulalari poetikasi. – Samarqand, 2020.

Global
Science
Publication